

Suç ve Ceza Politikası Açısından Yolsuzluklar

Doç. Dr. Sami Selçuk

"Baylar! Bu vesileyle saygıdeğer ulusuma şunu salık veririm ki; bağında yetişerek başının üstüne kadar çıkaracağı adamların kanındaki, vicdanındaki asıl özü/mayayı çok iyi irdeleyip çözümlmeye özen göstermekten hiçbir zaman vazgeçmesin!"

Atatürk (1927)

"Bir ülkede namuslular en azından namussuzlar kadar yürekli olmazlarsa o ülke muhakkak batır."

İnönü (1931)

"Ülke, moral bir çöküntü içindeyken susan o yansızlar için cehennemde özel bir bölüm hazırladım."

Dante

Giriş

Nerede yeni bir kurum/olgu ortaya çıkmışsa, sevaplarıyla günahlarını kendisiyle birlikte getirmiştir. Devlet de böyle. Vazgeçilmez bir kurum. Güvenlik için, adalet vb. için zorunlu. Ama, devletin örgütlendiği her toplumda yeni suç tipleri türemiştir. Çünkü devlet, güvenliği sağlamak, adaleti dağıtmak için insanları kullanacak. Bu insanlara görevlerini yapabilmek için yetkiler verilecek, onlar da bu yetkilerini zaman zaman fırsat buldukça kötüye kullanacaklardır. Kimileri de bu yetkileri kullananlara karşı suç işleyecektir.

Demek, nerede bir devlet ya da benzeri örgüt varsa, orada devlet yetkisini kullanan görevliler olacak; bu görevliler zaman zaman devlet hazinesini yiyecekler (zimmet), özel kişilerden para alacaklar (yiyicilik, rüşvet), yasa dışına çıkacaklar (görevde yetkiyi kötüye kullanma), üçüncü kişiler ise bu yetkileri kullananlara zaman zaman karşı çıkacaklardır (görevliye direnme, sövme vb.)

Özetle, devlet/yönetim hem vazgeçilmez ve hem de suç üreten bir olgudur.

Geçmişte

Eski Hintte M.Ö. 400 yıllarına ait bir hukuk kitabına göre, zimmet, devlet parasını çalma, cezalandırılmış. İngiliz yönetimine kadar hükümdarlar, memurluk makamlarını satmışlardır. Parayı en çok veren makamı almıştır. Rüşvet üzerine kurulan bu devlette, halk yoksullaşmıştır.

İlkçağ İnanında da aynı. Bölge valileri (satraplar), Osmanlı'daki gibi, saraya armağanlar sunarlardı. Kendileri de rüşvet/armağan alırlardı. Yargıçların rüşvet alması ağır suçtu. II. Kambises (529–522), rüşvetçi yargıç Sisamnes'in derisini yüzdürerek öldürmüş ve Sisamnes'in oğlu Ottanes'i aynı göreve atamış, atarken eski yargıcın derisini yargıçlık sandalyesinin üzerine gerdirmiş ve yeni yargıca da "nasıl bir sandalye üzerine oturduğunu unutmamalısın" demiştir (M.S. 24). Eski İran'da "Kralın gözü" diye adlandırılan memurlar, yolsuzlukları denetlemişlerdir.

Gelişmiş bir yargıya sahip olan Sümerler'de, ayrıca Asur ve Babilliler'de rüşvet cezalandırılmıştır (Hamurabi yasasının 5. maddesi).

Tevrat'ta rüşvet yasaktır, büyük günahdır.

Eski Mısır'da da rüşvet yaygındı. Belgeler bunu kanıtlamaktadır. II. Ramses döneminde de, bu sürüyor. Mısır'da bilgiler, İmparatorlara, memurlara bol maaş verilmesini öğütlemişlerdir.

Mısır'da daha sonraları da yolsuzluklar sürmüş, memurluklar satılmıştır.

Eski Yunan'da iyi yurttaş zengin olmalıydı. Bu ise rüşveti, iyiciliği kışkırttı. Rüşvete karşı savaş açan Demosten, rüşvetten hüküm giydi. Platon bu suça karşı ölüm cezasını önermiştir. Memur ayrıldığında hesap vermiş, bir günde biten davalara hangi yargıçların katılacağı da belli olmamıştır.

Eski Roma'da, yolsuzluklar "crimen repetundarum" kavramıyla açıklanmıştır.

Roma'da rüşvetin cezası ölümdür. Ancak, makamlar satın alan görevliler, yaptıkları giderleri geri almak peşindeydiler. Toprak aristokrasisi rüşvetle iş yaptırmaktaydı.

Germen hukukunda da yolsuzluklar vardı. Bunlara karşı ölüme kadar varan cezalar öngörülmüştür.

Kilise hukukunda da durum aynıdır.

Fas'ta ve Sudan'da, Venedik'te, İngiltere'de, Rusya'da, Macaristan'da, Avusturya'da, İspanya'da, İtalya'da, Fransa'da (özellikle gümrükçüler), Prusya'da da durum aynıdır. İngiltere'de Kral I. James bir Venedik elçisine "rüşvet alanları cezalandırmaya kalksam, cezalandırılmadık uyruğum kalmaz" demiştir. O dönemde Bacon rüşvetle suçlanmış, tantanalı yaşamanın ve armağan almanın bedelini 1621'de hüküm giyerek ödemiş, 1624'de kral kendisini bağışlamıştır.

Kuran'da bu tür suçlara pek değinilmemiştir. Ancak peygamberce lanetlenmiş, Halife Ömer ve Ali de bu suçlara karşı savaş açmışlardır. Osman ise armağanlara düşkün bir halife olmuştur. Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde de rüşvet çoktur.

Eski Çin'de ise, yöneticiler birbirlerine bile rüşvet vermişlerdir. Moğollar'da da, Selçuklular'da da yolsuzluklar vardır.

Osmanlılar'da ise memur atamalarında, hizmetler satılmıştır. Veziri azamlık bile satın alınmıştır. Askeri kişiler, görevleri ile ilgili rüşvetler almışlardır. Mali işlerde defterdarlar yolsuzluklar yapmışlardır. Bayındırlık ve sağlık işlerinde, ülkede gezmek ve zulümden kurtulmak için rüşvet verilmiştir. Çandarlı Kara Halil Paşa, oğlu Ali Paşa, Rüstem Paşa, Sokullu Mehmet Paşa'ların rüşvetçilikleri ünlüdür.

Osmanlılarda yargıda kadıların rüşvet öyküleri ünlüdür. Çünkü kadılar, yalnız adalet dağıtmazlar, maliye, ordu ve belediye hizmetlerinde de önemli görevler üstlenmişlerdir.

Osmanlı'da, yöneticiler sultanın önünde bile zaman zaman birbirlerini rüşvetçilikle

suçlamışlardır.

Osmanlı sultanları yolsuzluklarla elbette savaştılar. I. Beyazıt, III. Osman, III. Selim gibi 16. yüzyılda Lütü Paşa, 17. yüzyılda Koçi Bey ve Hezarfen Hüseyin Efendi, 18. yüzyılda Sarı Mehmet Paşa yolsuzluklarla savaşı önermişlerdir. Savaş kısmen sonuç vermiştir. Tanzimatta, görevli göreve başlarken, rüşvet almayacağına dair Kuran'a el basıp ant içmiştir.

Çandarlı, Hadım Hasan Paşa, Hafız Beşir Ağa rüşvet nedeniyle öldürülmüşlerdir.1

Mahmut Şevket Paşa, sadrazamlığı sırasında günlük tutmuştur.2 13 Şubat 1913'te sunlar yazılıdır: "Aynı gün hükümetçe 20 maden imtiyazının verilmesini kabul ettik. Bu maden imtiyazlarını isteyen iş sahipleri uzun zamandan beri oyalanıyordu. Bizden önceki hükümetlerin bu oyalamadan maksatları, iş sahiplerini müracaata mecbur bırakıp para almakmış."

"Yani aynen Sultan Hamit devrinde olduğu gibi. Beyazıt-Şişli arasında tünel yapılması projesi de bu suretle uyutulmuştu. Bu tünel projesi hükümetçe tasdik edilmiş, padişahın iradesi bile alınmış olduğu halde, harekete geçilemiyordu. Eski sadrazam Sait Paşa bu imtiyazı vermek için Deutsche Bank'tan 15.000 altın rüşvet istemiş. Bunu Almanya Büyükelçisi Baron Von Wangenheim bizzat bana söyledi. Gene Alman Büyükelçisi dedi ki: 'Bunun üzerine Alman, İngiliz ve Fransız maliye grupları, Türkiye'ye borç vermemek üzere karar aldılar. Bu mesele üzerinde tahkikat yaptım. Öğrendim ki, bir Fransız firmasının temsilcisi de, bu Beyazıt-Şişli tüneli imtiyazının Almanlara değil, kendilerine verilmesi için Osmanlı hükümetine üç milyon altın teklif etmiş.' "

Bu konularda örnekler saymakla bitmeyecek denli çoktur. Geçelim ve günümüze gelelim.

Günümüzde

Günümüzde de yolsuzluklar sürüyor. Demokratik ülkelerde de var, tümelci ülkelerde de. Ancak bir farkla. Birincilerde koku çabuk duyuluyor.

Hindistan başbakanlarından Rao'nun bir adı da "Bay Temiz"dir. Ama 1991 seçim kampanyasında işadamı Harsan Mehta, "Bay Temiz"e 4 milyar lira para; bir başkası yine "Bay Temiz"e, Rao'ya içinde telefon numaralarını içeren kasetin de olduğu para çantasını 4.11.1991'de verdiğini açıklamıştır. Rajiv Gandhi döneminde ise, İsviçreli bir tacir, pazar kapmak için başbakanın yakın çevresine 100 milyar rüşvet dağıttığını söylemiştir.

Gonzales, İspanya'da artan yolsuzluklar nedeniyle iktidarını yitirmiştir.

Yunanistan'da Kostakos skandalı o dönemin iktidarını yıpratmıştır.

Güney Kore'de 1980'lerin sonlarında mal bildirim zorunlu kılındı. 77 yüksek görevli görevlerinden ayrılmıştır. Yolsuzlukları inceleyen kurulun üyesi Lee Chung Boon'un adı da yolsuzluğa karışmış, yüksek düzeyde avukatlık ücreti aldığından (1,23 milyon dolar) kuruldan ayrılmak zorunda kalmıştır. Devlet başkanı Kim Young-Sam, yolsuzluklara karşı savaş açmış; eski devlet başkanları Chun-Doo-Hvan ve Rob Tae-Woo hakkında da soruşturma başlatmıştır.

Fransa'da geçen yüzyılda nüfus ticareti eylemi cezalandırılmıyordu. Yasalarda bu konuda bir hüküm yoktu. Milletvekilleri, bürokratlar bundan yararlanarak çıkar sağlıyorlardı. Derken, Cumhurbaşkanı Grevi'nin damadı milletvekili Wilson'un nüfus

ticareti yaparak nişan dağıttığı kanıtlandı. Ancak, eylemini cezalandıracak bir madde olmadığından Wilson aklandı. Bu skandal üzerine 4.7.1889'da nüfuz ticaretini cezalandıran yasa çıkmıştır.

1990'ların başında yaşanan Tapie olayı Fransa'da çalkantılara yol açmış; bir evi ucuza satın aldığı dedikoduları üzerine Başbakan Beregovov kendini öldürmüştür.

Amerika'da 1951'de yapılan bir inceleme, 608 olayda 759 suçlunun yüksek konumda olduğunu, 1941'de bankalarda çalışan yüz kişiden yirmisinin suç işlediğini ortaya koymuştur.

İtalya Örneği

İtalya'da yaşananlar bütün dünyada heyecanla izlenmiştir. Bunun üzerinde biraz duralım.

Bu ülkedeki "temiz eller (mani pulite)" eyleminin başladığı tarih 17.2.1992'dir. 17 Şubat günü Sosyalist Parti'nin ortaboy bir yöneticisi olan Mario Chiesa'nın eşi, tuttuğu evin kirasını, nafakayı ödemeyen kocasının rüşvet yediğini Milano Savcılığı'na duyurdu. Öğrenciliğinde park bekçiliği, garsonluk, işçilik yapan 42 yaşındaki cumhuriyet savcısı Di Pietro, şirketinin yöneticisi Magni'yi kullanarak, Chiesa'yı önce numaraları belirlenen 7 milyon lireti rüşvet olarak alırken suçüstü yakalattı. Chiesa'nın bilgisayarında aralarında ünlü politikacıların da bulunduğu 7000 ad, rüşvet zincirinin halkaları olarak görülüyordu. Di Pietro o anda ellerini rüşvetler, yolsuzluklar kovanına soktuğunu gördü. Çünkü rakamlar astronomik miktarlara ulaşıyordu ve Chiesa aldığı rüşvetleri, Milano Belediye Başkanı Pilliteri'ye parti adına veriyordu. Pilliteri ise, Sosyalist Parti Genel Sekreteri Craxi'nin kayınbabasıydı. Zira Chiesa aldığı rüşvetleri Craxi'nin banka hesabına yatırdığını söylüyordu. Yargıçlar ve savcılar, Di Pietro, Colombo, Barrelli ve d'Ambrosio'lar Ağustos 1993'e değin 2400 kişi hakkında yolsuzluk davaları açtılar. Bunlardan, aralarında AS Roma kulübü başkanı Ciaropico'nun da bulunduğu 1400'ü tutuklanmıştır. 344 dava da, siyasetçiler hakkında açılmıştır. Eski Başbakan ve Sosyalist Parti Genel Sekreteri Craxi için açılan dava onaltıya ulaşmıştır. Beş eski başbakan, aralarında Amato hükümetinin Adalet Bakanı Martelli, Sağlık Bakanı De Lorenzo, Maliye Bakanları Gorla ve Reviglio, Tarım Bakanı Fontana'nın da bulunduğu otuz bakan, Liberal Parti Genel Başkanı Altissimo ve yardımcısı, Bastranini, parlamentonun dörtte birini oluşturan 40 senatör, 150 milletvekili hakkında dava açılmıştır. Ortaya çıkan gerçekler çok şaşırtıcı olmuştur. İlaç stoklarından tiyatrolara, ihalelere dek yolsuzluğun girmediği kurum kalmamış, rüşvetler koalisyondaki ağırlık ve oy oranına göre üleşilmiştir (lottizzazione). KİT'ler sağılmış, parti adına çalışanların %60'ı kendi kişisel hesaplarının ardına düşmüştür. Olivetti'nin patronu Carlo da Benedetti PTT'ye kendi iletişim kuruluşunu satabilmek için rüşvet verdiğini söylemiştir. Craxi'nin aldığı rüşvet 525 milyar TL. tutarındadır. Başbakan yardımcısı Martelli ve Dışişleri Bakanı Michelis de rüşvetin içindedir.

Koalisyonun Hıristiyan Demokrat kanadı ise, hem rüşvete ve hem de mafyaya bulaşmıştır. 33 kez bakanlık 7 kez başbakanlık yapan Andreotti hakkında adam öldürmeye azmettirme ve mafyaya suç işletme eylemlerinden dava açılmıştır. Andreotti kendisini öldürmeye kalkışmıştır. Bu kirlenme nedeniyle partinin adı Temmuz 1993'te İtalyan Halk Partisi diye değiştirilmiştir. Bu arada iki iş adamı kendini öldürmüştür. ENI

(kömür ve enerji işletmesi) skandalı nedeniyle bu partinin eski Genel Sekreteri Forlani ile Maliye Bakanı Pomicine hakkında rüşvet soruşturması açılmıştır. ENI'nin sırtından 245 milyar lira rüşvet yenmiştir. Ağustos 1993'te, ENI Genel Müdürü Gagliari, Paiermolu işadamı Magro'nun ve Agnelli, De Benedetti, Berlusconi ile birlikte çizmenin ilk dört zengininden biri olan Gardini'nin ölümü toplumu şaşırtmıştır. Kimya sanayicisi Gardini ENI'yi ele geçirmek için en astronomik rüşveti vermiştir. ENI bütün rüşvetlerin odağı olmuştur ve 300 milyar liralık rüşvet iki partiye eşit dağıtılmıştır.

Bu arada, Cumhuriyet Savcısı Di Pietro işi hızlandırmış, iş adamlarına yönelmiştir. Politikacıların çoğunun dokunulmazlığı, iş adamlarında yoktu, çünkü. Tutuklama önlemleri işadamlarını konuşmaya itmiştir. 800 işadamı konuşmuş, Fiat, Olivetti, Fininvest –ki Berlusconi'ye aittir– gibi büyük kuruluşlar yara almıştır. De Benedetti 1989–1991 arasında ihaleler nedeniyle 9 milyar liralık dağıtmıştır. Bu arada, Gardini, "Hiç kimse suçsuz değil, herkes sistemden sorumlu" diyerek kendini öldürmüştür.

Kuşkusuz İtalya'nın ve İtalyan sanayinin saygınlığı bu olaylar nedeniyle çok örselemiştir. Tekstil patronu Luciano Benetton, "Şu durumumuza bakınız. Latin Amerika'nın muz cumhuriyetlerinden daha köyüüz. Yolsuzluk ve mafya batağında çırpınıyoruz," diyerek kazaklarında "made in Italy" etiketlerini kaldırmış, "made in Europe" etiketini koymuştur.

İtalya'da kurumlaşan bu yolsuzluğun üstesinden yargı gelmiştir. Böylece bağımsız yargının önemi bir kez daha kanıtlanmıştır. Devlet yönetiminde temizlik için dünyada "yargıçlar dönemi", politikada "arındırıcı yargıçlar" çağı başlamıştır.³

Bir ara İtalya'da, soruşturmanın gizli yürütülmesi, gözaltı ve tutuklama sürelerinin uzatılması (sözgelimi Milano'da 850 kişiden 315'inin süreleri uzatılmamış, 11'inin uzatılmıştır), ENI Genel Müdürü Gagliari'nin 134 gün süren gözaltı ve tutukluluk yaşamının 20 Ağustos 1992'de kendini çorapla boğarak öldürmesiyle sona ermesi ve ailesine yazdığı mektupta Cumhuriyet Savcılarını 45 gün anlatımını almadan tutmakla suçlaması; tarım işletmesi Feruzzi'nin yöneticisi Gardini'nin eski yardımcısınca suçlanması üzerine anlatımı alınmadan kendini tabancasıyla öldürmesi, Sicilyalı Magro ile intihar sayısının 12'ye, yürek durmasından ölenlerin 2'ye yükselmesi bir ara İtalya'da Cumhuriyet Savcıları terörünün estirildiği sanısını uyandırmışsa da bu kalıcı olmamıştır.

Yolsuzluk Ayrıktır, Güzel Örnekler de Var

Düş kırıklığına gerek yok. Suç işleme kural değil, kural dışıdır (istisnadır). Her ülkenin tarihinde parlak örnekler de vardır.

Rüşveti, yolsuzluğu hiçbir halk icat etmemiştir. Devletin bulunduğu her yerde vardır. Orhun Yazıtları'nda, rüşvet nedeniyle verilen armağana "ağı" denmiş, Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lugat-it Türk'ünde "oruç" rüşvet sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmıştır. Ama bu, her devlet yetkilisinin rüşvet aldığı anlamına elbette gelmez. Bu nedenle rüşvetin/yolsuzluğun ayrıklığını gözeterek çok uyanok olmak, ivedi yargılardan kaçınmak gerekir. Şu olay ders vericidir. Eski diplomatlardan Kütahya milletvekili, Maliye Bakanı Ahmet Ferit Tek hakkında dört Ermeniye İstanbul'a dönüş izni vermesi nedeniyle soruşturma açılır. İç İşleri Komisyonu'na göre Bakanın ceza-i değil siyasal sorumluluğu vardır bu olayda. Ferit Bey 18 Şubat 1925'te Meclis'e şöyle konuşur: "Efendiler! Devlet işinde memleketi idareye memur ettiğiniz adamların na-

musları, bir servet-i milliyedir. Bunları muhafaza ediniz."⁴ Elbette bu, sorunun bir yüzüdür. Ülke yönetimini her yönden yeterli ve yetenekli insanlara vermek ise bir hünerdir. Öbür yüzünde de bu vardır. Yüce Atatürk "Söylev"inde bunu şöyle dile getirmektedir: "Efendiler! Bu vesileyle muhterem milletime şunu tavsiye ederim ki; sinesinde yetişerek başının üstüne kadar çıkaracağı adamların kanındaki, vicdanındaki cevher-i asli'yi, çok iyi tahlil etmek dikkatinden bir an feragat etmesin!"⁵

Parlak örnekler hep bu soylu kanlar, vicdanlar sayesinde sergilenmiştir.

Atatürk, Paris'teki Büyükelçi Münir Ertegün'den Rene Grousset'nin iki ciltlik "Uzak Doğu Tarihi" adlı yapıtını göndermesini ister. Büyükelçi kitabı gönderir ve tutarı olan 571,80 franklık faturayı da ödenmek üzere Dış İşleri Bakanlığı'na yollar. Bunu öğrenen Atatürk Dış İşleri Bakanlığı'ndan faturayı hemen aldırıp parayı kendisi öder.

Bir başka örnek de İnönü'den. Başbakan bir akşam Atatürk'ün yanına gelir. Çok sınırlıdır. Atatürk anlar ve ne olduğunu sorar. Türk Hava Kurumu Yönetim Kurulu toplantısında hesaplar yapılmış, ancak 40 paranın, yani bir kuruşun, oynadığı görülmüş. Uzun araştırmalardan sonra bunun yanlış yazımdan kaynaklandığı anlaşılmış ve Başbakan İnönü rahatlamış. Ancak bu sırada çok yorulmuş, üzülmüş. Atatürk, "Demek mesele bu, 40 paranın hesabı seni bu kadar yorup üzdü. Haklısın, 40 para günün birinde 40 lira, 40 lira da 400 lira olur," demiş.

Yıllarca elçilik, Dış İşleri Bakanlığı yapmış olan Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı Bey Berlin'de Askeri Akademi'yi bitirir ve kardeşi Ali Nuri Beyle birlikte Kayzer Wilhelm'in hassa alayına girer. İsmail Hakkı Beyin Almanca yazdığı bir yapıt çok beğenilir ve ödüle hak kazanır. Durumu öğrenen Sadrazam Tevfik Paşa oğluna yazdığı 9 Mart 1914 tarihli mektubunda, yazılan yapıtın iyi karşılanması onuruyla yetinmesini, bir Osmanlı subayının yabancı bir hükümetten, ne adla olursa olsun, para almasının onur kırıcı olduğunu bildirir.

Alman Başbakanı Helmut Kohl'un oğlu ve eşi İtalya'da bir kaza geçirir. Kohl Alman Hava Kuvvetleri'ne ait küçük bir uçakla Milano'ya gider. Bir süre sonra Kohl'e Hava Kuvvetleri'nden 72.000 marklık bir fatura gelir. Başbakan faturayı yüksek bulur ve özel firmalara ücreti sorar. Yanıt 15.000 marktır. Durumu Hava Kuvvetleri'nden sorar. Komutanlık, devlet adamlarına sunulan hizmet nedeniyle kimi önlemler alındığından fiyatın fazla çıktığını bildirir. Başbakan parayı hemen öder.

Bir başka örnek de İsveç'ten. İsveç Sosyal Demokrat Parti Genel Sekreteri Mona Sahlin, bir dükkandan çocuk bezi ve birkaç çikolata alır. Ancak yanında özel kartı ya da para cüzdanı yoktur. Zorunlu olarak devletin verdiği resmi kredi kartını kullanır. Ertesi gün de parayı hemen öder. Bu masum olayı bir gazeteci kamuoyuna duyurunca kıyamet kopar. Kamuoyuna göre böyle birine güvenilemez. Çünkü ahlaki değerleri yıkılmıştır. Geleceğin başbakan adayı Bayan Sahlin'in yatları, yalıları, hamamları, arazileri, arsaları, yazlıkları, Amerika'da otelleri yoktur. Örtülü ödeneği de kullanmamıştır. Bayan Sahlin'in politik yaşamının noktalanması için yetmiştir bu olay.

Elbette bu örnekleri de çoğaltmak olanaklıdır.

Yolsuzluklar Çağında mıyız?

Ne var ki, bir İtalyan uzmanın 1960'larda söylediği şu sözler, 1990'larda "temiz eller" eylemiyle kanıtlanmıştır: "Eskiden mafya yalnızca Güney İtalya'da ve Sicilya'da, kırsal

kesimde yol kesen, kentlerde kimi işyerlerinden haraç alan suçlu örgütlerinden ibaretti. Oysa günümüzde mafya siyasal partilerdedir, parlamentodadır, hükümettedir; devleti ele geçirmiştir. Bu yüzden de mafyayla savaşmak hemen hemen olanaksızlaşmıştır. Çünkü mafyayla savaşacak güçler mafyalaşmıştır."

"Temiz eller" sonrası 1994'te tekstilci Luciano Benetton'un ve reklamcı Olivero Toscani'nin sağ kolu Paolo Landi, "Halkın/Yığınların utanmazlığı" (Il cinismo di massa) adlı bir yapıt yazdı. Landi, bir düşünür değil, iş dünyasının iç yüzünü bilen bir gözlemcidir. İş dünyasındaki ahlak değerlerinin çöküşünü, kurnazlıkla uyanıklığın, köşe dönmeçiliğinin nedenlerini sorguladı. Duyarsızlık, acımasızlık, insafsızlık, bananecilik ve cüretkarlığın temsilcilikle atbaşı gittiği bu utanmazlık düzeninde yükselen uygitsinci, çanta-taşıyıcı ona buna dirsek atarak kendine yer açan ikiyüzlülerin, yalancılardan portrelerini çizdi. Bir yazarımız da buna başarılı bir ad buldu: "yersen" ahlakı, "yersen" düzeni.⁶

Mills, yüzyılımızın ortalarında, bu suç patlamasını "demokrasinin yapısal hastalığı" olarak görmüştür. Gerçi, Durkheim, belli oranda suçlusu olmayan toplumun da hasta olduğunu söylüyordu. Maria Magdelea'ya ilk taşı atacak günahsız birini bulamamıştı İsa. Ama, görünen o ki, çağımızda bu oran çok aşılmıştır. Bilinenler, gizlenenlerin bir bölümüdür. Çünkü, yolsuzluklarda karanlık sayı her zaman büyüktür. Avrupa Konseyi üyesi otuziki devletin Adalet Bakanlarının 1990'lı yıllarda Malta'da yaptıkları toplantıda konulan tanı bunu kanıtlamaktadır: Çağımızın hastalığı yolsuzluklardır.

Peter Eigen, Dünya Bankası'nda Afrika ve Güney Amerika ülkeleriyle ilişkilerden sorumludur ve bu ülkelerdeki yolsuzlukların boyutunu yakından bilmektedir. 1990'larda değişik ülkelerin işadamlarını, politikacılarını, uzmanlarını bir araya toplar ve yolsuzluklarla nasıl savaşılabileceğinin tartışmasını başlatır.

1993'te Berlin'de "Uluslararası Saydamlık Örgütü / Transparency International" kurulur. Amaç her ülkedeki yolsuzlukları izleyerek bir "uluslararası yıllık" düzenlemek. 1992-1994 yıllarına ait yıllığa göre, 41 ülkede inceleme yapılmıştır. Yolsuzluk olayının en az rastlandığı ülkeler sırasıyla Yeni Zelanda, Danimarka, Singapur. ABD bu sıralamada 14, Hong Kong 16, Fransa 17ncidir. Türkiye 26uncudur. En çok yolsuzluk yapılan ülkeler sıralamasında ise başta Endonezya gelmekte, onu Çin, Pakistan izlemektedir. Türkiye'nin bu sıralamadaki yeri 13'tür ve hiç de parlak değildir. Sanırım 1995 ve 1996 yıllarında Türkiye'nin yeri daha da kötüleşmiştir. Çünkü devletin bekçiliğine soyunan kimse kalmamıştır.

Çağımızda yaşanan olayları "yolsuzluk" olarak nitelendirmek, kanımca yetersizdir. Yaşanan olgu "çürüme"dir. Rüşvet, zimmet, yiyicilik g,b, yolsuzlukların yanısıra, siyasal partilerin iktidara gelince yandaşlarını kayırmaları, üst düzey bürokratların siyasal korumacılık (patronaj) eğilimleri, akraba ve dost kayırmacılığı (nepotizm ve kronizm), yeniden seçilme kaygısıyla devlet olanaklarını seçim bölgelerine aktarmacılık, bürokrasiyi ve iktidarı kendi çıkarları için etkilemecilik (lobicilik), devletin yarattığı yapay ekonomik aktarmaları elde etmek (rant kollamacılığı), kamusal sırları içeren bilgileri/belgeleri sızdırma ve buna dayalı vurgunculuk, yandaşlarını gönlünü yapma ve sözcükler ve yalanlarla siyasal manipülasyon, kurumlaşan bu çürümenin/politik kleptokrasinin dışı vuran göstergeleridir.⁷

Fuzuli'nin "selam verdim rüşvet değildir deyu almadılar" ve Ziya Paşa'nın "Mil-

yonla çalan mesnedi-i izzete şerefbaz / Birkaç kuruşu mürtekibin cay-ı kürektir" mısralarını, Ali Yüce'nin dürüstlüğü ayırık bir olgu gibi gösteren şiiri tamamlıyor: "Çamaşır yıkar gibi / Sıcak su ve sabunla / Yıkadım namus sözcüğünü / Kaynattım fokur fokur / Bana mısın demedi / Günlerce tokaçladım / Çıkmadı kirleri".

Çöl ve yeşil alan ilişkisinde gözleme dayanan bir yasa vardır; eğer yeşil alan büyükse onun potansiyeli çölü yeşertir. Çöl büyükse onun iklim potansiyeli yeşili öldürür. Toplumda namuslularla namussuzlar çarpışmasında da bence bu ilişki vardır.

İşte Calvino'nun kısa öyküsü, bu ilişkinin öyküsüdür:⁸

Italo Calvino, "Kara Koyun" adlı öyküsünde, bir toplumda yasadışı, yolsuzluk kurumsallaşmışsa, kimsenin kimseden hesap soramayacağını başarıyla anlatır. Öykü elbette bir kurgudur. Herkesin hırsız olduğu, birbirlerini soyduğu uyumlu bir ülke tasarımlamıştır, yazar. Günün birinde dürüst bir adam gelir ve onun dürüstlüğü bu uyumu ve düzeni altüst eder. Çünkü herkes geceleyin birbirinin evini soymakta ve ertesi gününü güvenceye bağlamaktadır. Ancak dürüst adamın soyması gereken ev soyulmadığı için öbürlerine göre zenginleşir. Evleri soyulmayanlar zenginleştiklerini görünce çalmak istemezler; dürüst adamın evini soymaya gelenler ise elleri boş döndükleri için yoksullaşır. Zenginler yoksulların en yoksullarına mallarının korunması karşılığı para verirler. Böylece kolluk güçleri kurulur, cezaevleri açılır. Sonuçta zenginler, yoksullar ve de biraz hırsız kalır geride. Dürüst adam ise açlıktan ölmüştür. Çünkü böyle bir ortamda yaşamak isteyenler araziye uymak zorundadırlar; eğer açlıktan ölmek istemiyorlarsa.

Calvino kimi ipuçlarını veriyor, ama şimdi yolsuzlukların nedenlerini bilimsel temele oturtmaya çalışalım.

Toplumun Değer Yargıları

Yolsuzlukların elbette nedenleri pek çok.

İlkin, Türk toplumu, yolsuzlukları özendiren bir ahlak anlayışına sahip. "Balığın baştan koktuğu", "devlet malının deniz, yemeyenin domuz" sayıldığı, "bal tutanın parmağını yaladığı", "gemisini kurtaranın kaptan" olduğu bir toplumda.

Bu elverişli ortamda, bir üst yönetici, "Devlet adına kurşun atan da, kurşun yiyen de bizim için saygıyla anılır; onlar bizim için şerefli, derse, o devletin görevlisinin adam öldürmesine şaşmamak gerekir. Bir başkası, "Benim memurum işini bilir" ya da "ne olmuş yani, verdiysem ben verdim" derse, yolsuzluklar çoğalır. Şiddet ve yolsuzluk kültürünün böylesine özendirildiği, sorumluların bu denli yolsuzluk/yasasızlık taşıyıcısı işlevini üstlendikleri bir toplumda Bahriye Vekili Topçu İhsan'ların çoğalmasına ve bunun olağanlaşmasına şaşırın yazara, bindiği araba sürücüsünün, "Normaldir bey, adam oraya kadar gelmiş, çalmaz mı?" demesine neden şaşıyoruz ki?⁹

Demek, toplumumuz yalnızca belleksiz değil. Duyarsız da. Onu bu duruma getiren de gene biziz. Çünkü suç işleyenin karlı çıktığı bir toplumda duyarsızlık, bulaşıcı bir hastalıktır. Devletlilerin yukarıdaki sözleri T.C. Yasasının 314. maddesine giren tipik eylemlerdir. Kovuşturuluyor mu? Hayır.

Eğer kamuoyu, her tür çapsizliğe, yozlaşmaya, yolsuzluğa, çürümeye tepkisiz ise, o toplumun ahlakı, "doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar", "bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın" ölçütlerinde dokutulacaktır. Böyle bir toplumda, eski bir bakanın

vergi kaçırmakla övünmesini, bir işadammın "Kazıkladıysam devleti kazıkladım, ne var bunda?" demesini yadırgamamak gerekir.

Bu insanların yüksek sesle kınanması bizi aldatmasın. Böylelerine karşı bilinçaltında gizlenen bir hayranlık duygusu toplumda yaygınlaşmıştır. Öfkelenenler ise, aynı fırsatı yakalayamamanın kahredici beceriksizliklerinin öcünü alamamanın hıncından mı öfkeleniyorlar yoksa dürüst toplum özleminden mi? Bu bile belli değil.

Toplumda boy veren bu yeni aklakin ahlaksızlığını nasıl özetlemeli?

Evet, çürümede herkes birleşiyor. Öyle ki mafya liderleri bile ahlak dersi veriyor, timsah gözyaşlarıyla.

Yolsuzluk dolarlaştıkça toplumda ilgisizlik artıyor. Yakında ondan da vazgeçecek. Yolsuzluğu küçük memur, karısına ilaç, kolye almak için yapmışsa, önemsiz. İlle de yukarı katlarda olacak. Manipülasyon ahlak kuralı olmuş. Toplum roman bilir okumuyor, okuma özürdür. Yaşanan serüveni medyada seyrediyor. Seyrettikçe de yüzeyselleşiyor, derinlere inemediğinden gelişemiyor. Tıkanyor/kilitleniyor, toplum. Köşe dönme-cilik, üretmenin; kurnazlık, çalışmanın; bencil bireycilik, bireyselciliğin; duygusal yaklaşım, duyarlılığın; slogancılık, düşüncenin/düşünme yetisinin; başıbozluk ve karmaşa, özgürlüğün; aktarmacılık ve şarlatanlık, bilimin; silah ve zorbalık, hukukun; anamalcı sınıfın tek yanlılığı, çoğulculuğun yerini almış ve bu sınıf "mutlak iktidar, mutlaka yozlaştırır" ilkesince çürümeye durmuş. Çünkü, kullandığı teknikleri özenle rafineleştirmiş. Referanslarını bencil ahlaka yapıyor. Zenginler demokrasisi (plutodemokrasi –Duverger), sağlıksız dev kentlere (megapollere) itilen işgücünü dilediğince manipüle ediyor. Toplumsal doku ve örgü bozulmuş. Çünkü onu kirli eller dokuyor ve örüyor. Kara servet bu koşullarda oluşuyor, yolunu buluyor. Yolluluk mu bu, yolsuzluk mu, diye soruyor bir yazar (Enis Batur). Sülük insanların soykütüğünde kimler yok ki Sadrazam Sokullu'dan bu yana! Şimdilerde kilit noktadakiler banka tahsildarlarıdır.

Peki ya yönetenler ne yapıyor? Onu hiç sormayın. Yönetenlerin aralarındaki savaşım; öğrenmek, üretmek, katkıda bulunmak yarışı yerine; "sen çok yedin, biraz da ben yiyeyim" kavgasına dönüşmüş. Yeraltındaki bu alan paylaşımı kavgası kendi iç yasalarına ve güvene göre yürütülmezse ve bu yüzden dışa yansır, kamuoyu ancak o zaman yağmayı öğrenebilir. İletişim araçları bunları bir cinayet/serüven romanıymış gibi sunuyor ve sıradan insanın merakını sömürü pazarında yeterince kullanıyor. Böylelikle sıradan insanın yönetime/rejime inancı sarsılıyor. Anomizm başlıyor. Özveriden uzaklaşıyor. Ailesine bağlı ve inançlı, topluma karşı ise bencil ve ürkek biri oluyor.

Düzende, enflasyon koşutunda ekonominin %50'si rant ve yazım dışı ekonomi ise, üretime dayanmadığı için, köşeyidönme ahlakı elbette kamçılanır. Bu, yolsuzluğa alt-yapılık eden bir ahlak anlayışının kurumlaşmasıdır. O nedenle temiz toplum amacını rüşvetle, yolsuzlukla sınırlayamayız. Bunlar neden değil, sonuçtur. Toplum şunu iyi algılamalıdır: İnsan olmaklık, bireysel değil, toplumsal bir olgudur. Çünkü dayanışma ahlakı gereğince, toplumun her bireyi ötekilerin insanca yaşamasından sorumludur. Ama bir toplumda, "iş bilen, kılıç kuşananın" mantığı egemense, daha önce belirttiğim gibi, köşeyi bir çırpıda beceriyle dönenleri kınamak şöyle dursun, bilinçaltında hayranlık, imrenme varsa, beceremeyen namuslular, "kalkamadığından oturuyor" diye küçümseniyorsa, aldırmaçlık, duyarsızlık popülizmle ittifak yapıyor, kurnazlık daha çok sayılıyorsa, toplumsallık düşüncesi gözden düşmüşse, bireysel çıkar kutsanmış, say-

gınlığın ölçütü para olmuşsa, kara para Marquis de Sade'a taş çıkartırcasına diskoteklerde ve düğünlerde aklanmışsa, bundan daha iyi yolsuzluk ortamı bulunmaz. Türkiye bugün bu olguyu yaşıyor. Yaşam biçimi ve felsefesi bu olunca tepkisi ne olur toplumun?

Sürgit kirlenmekten utanma duygusunu yitirmiş toplumun fotoğrafı bu. Fırsatları değerlendirme kurnazlığı erdem pazarında. Yeraltı gerçekleri başarılı olma sanatının kurallarını topluma öğretiyor. Toplumsal dayanışma belvermiş. Yeraltındakiler, öte yakanın kurallarını yerüstündeki beri yakadakilere zorluyor. Onlar, aslında öte yakadakilere lanetlerken bile, kendi iç sesleriyle barışık değiller; daha önce de dediğim gibi, hayrandırlar onlara. Bunu itiraf etmeliyiz. Çünkü böyle olmasa, "Engin Civan'ların, Selim Edes'lerin aşkları söz konusu olduğunda dinleyecek onca kulak olur muydu? O-lumsuzların ahlakı kurumlaşmıştır." Buzdağının görüneniyle yetinen sokağın insanı, umudunu yitirmiştir. Son Tanrı rolündeki medya, pazarı kullanırken, olanları hem kimileyin abartıyor, kınamanın ötesinde yargıç gibi yargılayıp mahkum ediyor ve hem de bunu paraya dönüştürerek, gerçekleri metalaştırıyor. Geriye bir tek vicdan kalıyor. Tek sığınak o. Ben ondan umudu kesmedim. Eğer, bir yazarın dediği gibi, maymundan umudu kesen Tanrı insanı yaratmışsa, keserci mantığının ürünü yabancı kapitalizmden umudu kesen insan da, saydam/çoğulcu demokrasiyi yaratmıştır. Vicdan, o rejimde yö-rüncesine oturacaktır. İnsan yeniden yaratılacaktır ve "en yumuşak yastık olan vicdana" başını koyup huzurlu dinlenecektir. Ama uyumayacaktır.

Kamıuoyu, her tür çapsizliğe, yozlaşmaya seyirci ise bu da bir etken. Eski bakanlardan rahmetli Kahveci, rüşvetin akçalı portresinin 25 trilyon olduğunun belirlendiğini söylemişti.

Gallup'un araştırmalarına göre; toplumun %51'i ekonomik iyileşmeden, %27'si zengin olmadan yana. " 'Su akarken küpü doldur' sözü yerinde mi?" sorusuna %62 evet diyor. "Çalışmadan köşeyi dönmek mi?" sorusuna %74 doğru diyor. "İnsan gönüllü olarak devlet memuruna bağış yapar mı?" sorusuna %44 evet diyor. Toplum ayıbı alkışlıyor.

Bir toplum, otobüse arkadan binene, yere tükürene, gürültü edene, adam sendecilikle, neme gerekçilikle tepki göstermezse, ödediği verginin de hesabını elbette sormayacaktır. Sağda solda görünen dağınık birkaç tepkici de, direnişinden vazgeçecektir. Kimseden kahramanlık istemeyelim. Dikkat ederseniz, toplumun yaşam biçimi ve düzen anlayışıyla tepkisizlik olgusu birbirine denk düşüyor. Tepkisizliğin bir nedeni de herkesin biraz kural dışı yaşaması ve paronaya içinde olmasıdır. Bir kısır döngü içindeyiz. Çevrenize bakınız. Çoğu insan hazine arazisindeki kaçak inşaatta oturuyor. Çoğu kaçak elektrik hırsızlığını işliyor. Herkes trafik kurallarını çiğniyor.

Böyle bir toplumda tepki olur mu? Olsa ne yazar? Kim kimi denetleyecek, kovalayacak?

Unutmayalım, tepkisizlik bir suç nedenidir.

Devlet Etkeni

Yukarıda da belirttiğim gibi, demokretik/çagcıl toplum devletten vazgeçemez. Çünkü devlet kamusal gereksinimler için zorunludur. Devletin olduğu her yerde, kamusal etkinliklerin yürütülebilmesi için üç öğeye gerek vardır.

Birincisi, bu etkinlikleri yürütecek insanlar/görevliler. Bunların ağızı vardır, yemek için. Bedenleri vardır, giyinmek ve korunmak için.

İkincisi, kamusal etkinlikleri yürütmek için görevlilerin kullandıkları yetkiler vardır.

Üçüncüsü, bunların buyruğuna verilen malvarlığı/paralar vardır.

İnsan, yetki, malvarlığı. İşte suç işleyen ve işletmeye elverişli üç öge.

Böyle bir devletin ekonomi alanında da işler yaptığını düşününce, yolsuzluğun akıl almaz boyutlara ulaşması kaçınılmazlaşır. Fonlar, döner sermayeler, vakıflar, ihaleler yolsuzluğa elverişli ortamlar yaratır. Böyle bir devlette kuralları, yasakları aşabilmek, ne pahasına olursa olsun işi bitirmek için, becerikliler türeyecektir. Evinde kaçak elektrik kullanan, hazine toprağında bina yapan açık gözler başarılı görülecek, namusluluk saflıkla eşanlamlı sayılacaktır. Büyüyen "devlet kırk kuplu kazan, bir kulpundan da sen tut kazan" devletidir, bir suç kışkırtıcısıdır.

Her yasak, yolsuzluk üretir. Ormanda tarla açmak, odun kesmek yasaksa, rüşvet nedeni var demektir. O zaman ya insanlara ekecek bir arazi verilmeli ve ısınacak çare gösterilmeli ya da bu yasaklardan vazgeçilmelidir. Rüşvetin oranı her ülkede yasaklara göre değişir.

Böyle bir devlette, toplumda, kısaca ortamda olacaklar bellidir.

Her şeyden önce siyasal örgüt ve onun işleyişinin bireyler üzerindeki baskısı saygın kişileri armağan adı altında rüşvete zorluyor. Kentlerde, devletlerde, "ak yaka suç" denilen pasta parçasının büyük bölümü, sözleşmeler gereği malzeme alım-satımına ilişkin kararlarda söz konusudur. Rüşvet birçok resmi görevlinin sosyo-ekonomik düzeyini yükseltmeye katkıda bulunuyor. Kuşkusuz hem ak yaka hem de mavi yaka suçlarını işleyenler her yerde azınlıktadır. Ama her ikisi de bir gerçektir. Ayrıca her meslek, her makam, suçlar tablosuna bir fırça darbesiyle katılıyor.

İşte karamsarlık doğuran tablo bu.

Oysa yüzyılım başında Fransız Adalet Bakanlarından de Lanessan şöyle diyordu: "Görevliler arasında, suçlu pek azdır. Çünkü onlar, belli günlerde maaş alır, sonra emekli olurlar; mütevazı bir yaşama alışmışlardır". Ardından da şöyle ekliyordu: "Ne var ki, kimi yönetimlerde suç işlemedeki kolaylık nedeniyle suçlulukta artışlar görülüyor".

Öyleyse neler değişti de her ülke yolsuzluklardan dertli?

Yukarıda da söyledim. Durkheim, belli oranda suçlusu olmayan toplumu, dinamizmini yitirdiği için sağlıksız diye niteliyor ve Sokrates örneğini veriyordu. Ona göre Sokrates gerçekten suçlu idi ve yasalara göre hükümlülüğü yerinde idi. Ama onun suçu, yeni bir ahlak geliştirmişti. O nedenle Durkheim'ın gözünde suçlu, toplumsal yaşamı düzenleyen bir ajandır.

Ama bizim ajanlarımız, Durkheim'ın öngördüğü sayı duvarını çoktan aştılar, toplum barışını tehdit etmeye başladılar. Üstelik, bilinmeyen karanlık sayı bu suçlarda oldukça önemli.

Peki bu suçları kim, ne zaman, nerede, nasıl işliyor?

Yolsuzluk suçlarını işleyenler genelde görevlilerdir. Her kademedен.

İşledikleri yerler, belli makamlardaki nüfuzun ya da yetkinin kötüye kullanımıyla oluyor.

Ne zaman ve nasıl işliyor? Yetkilerinin verdiği olanaklardan yararlanarak, yetkiyi kötüye kullanarak.

Peki hangi ortamda işliyorlar? Lacassagne, suçlulukta çevre etkisini şu sözlerle özetlemiştir: "Toplumlar, müstahak oldukları suçlara sahip olurlar". "Toplumsal çevre, suçluluğun ekilip biçildiği sulak, kaynayan bir bölgeyi bulduğu anda önem ve güç kazanır." Her insanda bir suçluluk potansiyeli bulunduğu gözlemlenirse, rastlantı suçlarının böyle bir ortamda suç etiğini hemen aşacakları muhakkak. Roma'daki ünlü bir kilisenin çevresinde geceleri fuhuş yapılıyordu. Kolluk güçleri, baskınlar bunu önlemeye yetmiyordu. Ferri belediyeye, o yöreyi aydınlatmalarını öğütledi. Öğüde uyuldu. Fuhuş orada bitti. Çünkü suç mikrobi aydınlıktan ürker.

Devlette gizlilik, "hikmet-i hükümet" geleneğinin çağdışı bir kalıntısıdır. Öyle ki, Çernobil olayından sonra ülkemizde esen yelin yönü yabancı elçiliklere bildiriliyor, ama halktan gizleniyordu. Böyle bir ülkede yolsuzluk elbette olur.

Demek bu tür suçlar ilkin devlet denilen örgütte işleniyor. Eğer bu devlet, hem en büyük işveren, hem de en büyük alıcı/müşteri ise ortam yolsuzluğa daha da elverişlidir. Çünkü harcama ekonomisi bunu ister istemez yaratacaktır.

Ticaret, sanayi ve kentleşmenin gelişmesi, bürokratik yapıyı olabildiğince karmaşıktır. Uzmanlaşmış bürokrat vazgeçilmez bir öge olmuş ve kendini ağırdan satmıştır.

Enflasyon, tam bir hırsız. Devletin polisi onu kovalayacak yerde ona yenilen dar gelirliyi kovalıyor.

Sartre'in bir sözü vardır: "Benim Bulantı adlı yapıtım, aç insanın yanında hiç kalır". Eğer devlet düzeni, görevlisini ve çocuklarını açıklıkla namus arasında bir seçim yapmaya zorlarsa yolsuzluk, hırsızlık, fuhuş artar. Özellikle savaş, ekonomik bunalım gibi olağanüstü dönemlerde bunlarda patlama olur.

Bir Fransız yazar şöyle demiştir: "Ben Fransızım. Fransa'yı elbette severim. Hatta ona tapanım. Ama Fransa beni aç bırakırsa onu satarım".

İkincisi, sermaye, görevlileri ve dolayısıyla devleti satın alır.

Üçüncüsü, gelir dağılımı bozulmuşsa yolsuzluk artar.

Dördüncüsü, kimileri, sırf sistemin yarattığı adaletsizliğe tepki olsun diye çalma çırpıma başlar.

Beşincisi, mesleki yozlaşma önemli bir etkidir.

Altıncısı, tüketimin kamçılanması yolsuzlukları da kamçılar. Almayan, "öbürü aldı, ama bir şey olmadı" deyip tüketim açlığını gidermek için rüşvete yönelir.

Böylece, toplumsal değerlerin yozlaşmasına dayalı bir düzen kurulur. Bu düzende her şeyin bir bedeli/fiyatı var, ama değeri yoktur. Çünkü saygınlık ve siyasal süreç, paraya, servete teslim olmuş, bağımlı kılınmıştır. Siyaset, ticaretten komisyon ister. Almanın da satmanın da memnun olduğu bir aile içi alışveriştir bu. Eski Yunanlılarda da (Atina'da) iyi yurttaş olmanın ölçütü zenginlikti. Gerçi memur ayrıldığında hesap veriyordu. Hangi yargıcın duruşmaya katılacağı belli değildi. Bunlar rüşveti bir ölçüde engellerken, zenginlik ölçütü rüşveti kışkırttı. Eh bugün de ölçüt bu. "Ben zenginleri severim" sözünün başka anlamı olabilir mi?

Bugün sözgelimi bağış deniyor. Ama bu bir zorunlu bağış. Bağış gönüllülük ister. Zorunluysa bu bir bağış değil, düpedüz yiyiciliktir. Devlet bunu resmen yapıyor. Ar-

mağan deniyor. Her armağanın büyüleyici, gönül alıcı, baştan çıkarıcı bir gücü vardır. En çok, görevlilere ve kadınlara verilir. O görevde olmasaydınız, o armağan size verilir mi? Hayır. Öyleyse o rüşvettir. En azından ileriye dönmek olarak memuru zayıflatma girişimidir. Platon şöyle demişti: "Armağanlar, Yüce Tanrıları bile yola getirirler".

Bir kurtuluş savaşının (aynı zamanda açlık, yoksullukla da savaştır bu, yalnız düşmanla değil) destansı dürüstlüğü, bir de bugünün yöneticilerinde bile egemen olan köşeyi dönme anlayışını, yönetenlerdeki servet tutkusunu düşünelim. Balık baştan karsa, düzen çürü. Sadi'nin bir sözü vardır: "Eğer hükümdar köylünün yumurtasını alırsa, adamları/ordusu bütün tavukları yağmalar".

Politik yozlaşma yolsuzluğu sıradanlaştırır, ahlak dışı olmaktan çıkarırsa, ona bulaşmak istemeyen onurlu insanlar politikadan, ekonomiden ve devlet yönetiminden uzaklaşırlar; en azından marjinalleşme başlar. Tıpkı kötü paranın iyi parayı kovması gibidir bu olgu.

Bugünkü sistemde, Osmanlı'daki rüşvetin günümüze uyarlanması gibi bir şey de var. Osmanlı'da en iyi geçim yolu memurluktu. Memurluğu ele geçirmek için, eski Roma'da olduğu gibi, (sadrızamlık için bile) rüşvet veriliyordu. Öte yandan memurlar geleceklerinden emin değillerdi. Geleceğini, atılmadan güvenceye bağlamak için, rüşvet aldı memur. Elbette tek neden bu değil. Ama bu da var.

Görünen o ki, günümüzde de, halkın arpalık dediği yere gelen politikacı, politik yarışmada harcadıklarını bir an önce toplamaya savaşıyor. Bu yozlaşma da bir etken. Eski Roma'da da, Osmanlı'da da, bugün de aynı anlayış ve aynı sonuç: Rüşvet.

Yolsuzluklar neyi örselerler?

Bu ürkütücü tablo üzerine neden onca insan beynini yoruyor? İnsanlık yolsuzluklarla savaşınca hangi değerler, ilkeler ayakta kalacak?

Şimdi bunları görelim.

Kamu yönetimi, hem örgüt hem de işleyiş açısından, çağcıl devlette korunmaktadır. Çünkü demokratik devlette kamu yönetiminin kimi özelliklere/niteliklere sahip olması zorunludur. Eğer bu nitelikler nulunmazsa, kamu yönetimi amacından sapar/saptırılır; toplum/kamu yararına işlemez, kimi kişi ya da grupların çıkarına işler. Bunun toplumsal barışı bozacağı, ayırım gözetilmeksizin eşit ve yansız hizmet anlayışına ters düşeceği açıktır.

Bu nedenle de kamu yönetimi ve işleyişinde kimi ilkeler benimsenmiştir. Çünkü devlette görev alanlar, devlete karşı, belirlenen bu nitelikler içinde davranacak, devletin görevlileri aracılığıyla ilişkide bulunduğu halk da devlete ve görevlisine güvenecektir. Görülüyor ki, görevli, ilişki açısından halktan çok devlete yakındır.

Devlet ise bir güçtür. Görevli yönetsel görevini yaparken bu gücü temsil eder ve kullanır. Eğer görevli bunlarda sapma yaparsa, devlet onu cezalandıracaktır. Bu cezalandırmanın mantığı şudur. Devlet, bir bakıma her an kendine karşı düşman olmuş ya da olmaya aday birini cezalandırarak kendine olan güveni korumak zorundadır.

Bu yüzden her devlette/görevlerde, görevlilerin uyacağı belli değerler, ilkeler vardır.

Birincisi dürüstlüktür. Kamu yönetiminde görev alan kimse ilkin bu yönetime karşı dürüst davranmak zorundadır. O nedenle bu görevi gereğince görevde kullanılacak

para ve eşyayı, yalnızca o alanda kullanılmalıdır, kendi çıkarına değil. Zira her kamu kuruluşunun belli bir makvarlığı vardır. Bunu görevli kendi çıkarına kullanırsa, kamu görevi yapılamaz. Zimmet suçu işte bu gereksinmeyi karşılar. Ancak, Manzini ve Antolisei'nin dedikleri gibi, zimmet suçuyla korunan yarar/değer yalnızca dürüstlük, moral gelişme ve halkın siyasal yetişimi değildir. Ayrıca devletin malvarlığı da korunmaktadır. Eğer fail, görevli/memur olmasaydı suç, malvarlığına karşı suçlar arasında yer alan inancı kötüye kullanma cürmü olacaktır. O nedenle zimmet, çok konulu bir suçtur.

İkincisi yansızlıktır. Kamu görevi yapılırken herkese eşit davranmak gerekir. Yansızlık ve dürüstlük, rüşvet ve yiyicilikle bağdaşmaz. Görevlinin görevini yaparken insanlardan para alması, ayrıca kamu yönetimine güveni de sarsar. Kamu görevinin satın alınamayan kişilerce yürütüldüğüne inanılmalıdır.

Üçüncüsü disiplindir. Kamu görevini yürüten kimse, görevini yasal sınırlar içinde yapmalıdır. Tersi durumunda "keyfi davranma", "görevde yetkiyi kötüye kullanma" suçları ortaya çıkar. Zira görevli, devlet yönetiminde, özel hukuktaki hizmet/iş bağının yanlara yüklediği yükümlülüklerle oranla, daha çok ve daha katı yükümlülükler içindedir.

Dördüncüsü bağlılıktır, sadakattir. Görevli, görevinin gereği öğrendiği bilgileri görevi dışında kullanamaz. Sır saklamakla yükümlüdür.

Beşincisi kamu görevlerinde süreklilik, kesintisizliktir. Kamu görevi kesintiye uğratılırsa görevi savsama, işi bırakma suçları işlenir.

Altıncı ilke, kamu görevinin yerine getirilmesinde "özgürlüğün, barışın" sağlanmasıdır. Onu örseleyenler, ona direnenler, cezalandırılırlar.

Yedincisi, saygılığın korunması ilkesidir. Memurluk görevi gasp edilemez. Nüfuz ticareti yasaktır.

Görülüyor ki, çağcıl yasalarda, kamu/devlet yönetimiyle ilgili varlıklar/menfaatler/değer ve ilkeler hem görevlilere hem de sade kimselere karşı korunmuşlardır.

İşte bu ilkelerle/değerlerle devletin ve görevlisinin yansızlığı, güvenilirliği, satın alınmazlığı, özlü anlatımla saygılıkları korunmaktadır. Bu değerler/ilkeler öylesine önemlidir ki, doğan malvarlığı zararı pek az olsa bile, işlenen eylem suçtur ve de yakınmaya bağlı olmadan, kendiliğinden kovuşturulur.

Burada yeri gelmişken bu noktaya dikkat çekmek istiyorum.

3 Kasım 1996 Susurluk Olayı üzerine gösterilen tepkilerin yoğunluğu karşısında kimi çevreler "devleti yıpratmayalım" kaygısına düştüler.

Bu kaygı bir oranda yerindedir. Ancak, abartılmamalıdır. Devlet çok soyut bir kavramdır. Yukarıda da belirtildiği gibi, yolsuzluklarla yıpratılır. Devlete olan güven duygusunun yitirilmesine yol açanlar, yetkilerini kötüye kullanarak suçu işleyenler kovuşturulmazsa, devlet daha çok yıpranır. Bu yüzden ağacı ve ormanı birlikte görmeliyiz. "Köktendevletçi" bir anlayışla devleti kutsallaştırır, eylemleri bireysel olarak nitelirsek, ormanı göremeyiz. Devletin dokunulmazlığı yoktur, olamaz. Ancak, bu dokunulmazlık peçelemesiyle işlenen suçlar örtbas edilir ya da bu izlenim yaratılırsa, yıpranan devlet iyice çökecektir. Kendimizi aldatmayalım. Deveküşü, belki de, en önemli organı olduğu için başını kuma gömer; kendini aldattığı için değil. Ancak, devlete dokunmayalım kaygısıyla suçlular yargıdan kaçırılırlarsa, devlet kavramı değil, devletin kendisi çökecektir. Kavram fetişizmi, hedef saptırmanın gerekçesi olamaz. Birlikte yaşamının

bütün bu toplumsal değerlerini korumak, son çözümlemede, aslında devleti değil insanı korumaktır, onu mutlu bir yaşama kavuşturmaktır. Bunun yollarını bulmak ise hepimize düşer.

Çözümler / Öneriler

Bu ise, bilimsel temele dayanan bir suç ve ceza politikasını gerektirir.

Suç ve ceza politikası, bir ülkede devletin suçluluk olgusuna verdiği yanıttır. Suç-bilime, ceza ve yargılama hukukuna, tarihsel ve bilimsel verilere göre saptanan bir disiplin, bilim ve sanattır. Türkiye, uzmanlarıyla, araştırmalara girmeli ve tezelden yolsuzlukları önleyen bir suç ve ceza politikası saptamalıdır. Böyle bir politika kulaktan dolma ve prefabrike bilgilerle, slogan boyutlu ucuz yargılarla belirlenemez.

Şunu unutmayalım. Suç ve ceza politikası terimini ilkin Feuerbach kullandı. Hem de yolsuzluklarla savaşım için.

Feuerbach, 1812'de rüşvet üzerine yazdığı bir yapıtta, devletin bu konuda izleyeceği suç ve ceza politikasını özetlemiştir. Yazara göre, görevliler maaş açısından doyurulmalıdır. Bu yapılmazsa, görevli satın alınır ve öbür suçlara da özendirilir.

Feuerbach'a göre, rüşvette kullanılan araç, maddi çıkarla sınırlanmamalıdır. Tutkular, zevkler, şehvet de bu araçlar arasına sokulmalıdır.

Bundan başka Feuerbach, rüşvet alan kişinin kamu hizmetinde yetersizliği ortaya çıktığında, yaptırımın buna göre saptanmasını ister. Ona göre, görevli, rüşvet önerisini ihbar etmese bile cezalandırılmalıdır.

Bu düşüncelerin çoğu çağcıl ceza yasalarına girmiştir.

Kanımcı, yolsuzluklara karşı uygulanacak suç ve ceza politikası, iki aşamalı olmalıdır: Önleyici ve caydırıcı önlemler.

İlkin önleyici önlemlerden başlayalım.

Burada Pareto ya da 80/20 kuralına uyulması yerinde olur. Bu kurala göre, nedenlerin %20'si sonuçların %80'ini oluşturur. Bu yüzden, nedenleri bilirsek başarı %80'e ulaşacaktır. Tek nedene bağlı çözümler ortaçağ büyücülerinin yöntemidir.

Önleyici önlemler, yolsuzluk sorununa ortam hazırlayan girdilerin/nedenlerin en alt düzeye indirilmesiyle ilgilidir. Akılcılık sivrisineklere sövmeyi değil, bataklıkları kurutmayı buyurur.

Devlet, büyük işveren ve alıcı olmaktan çıkarılmalıdır.

Bürokratik karmaşıklık sona ermelidir. Devlet böylece hantallık ve yetmezlikten kurtulacaktır. Delik deşik elbise bir süre giyilir, ama sürgit giyilemez. Devlet yeniden yapılanmalıdır. Devlet, müdahale eden değil, ölçütler getiren, kurallar koyan, denetleyen örgüt olmalıdır. Bürokratik yapı esnekleşmeli, kolaylaştırıcı olmalı, bürokrat ile politikacının ekonomik yönetimdeki etkisi azalmalıdır.

Çağ değişimi yaşıyoruz. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiyor insanlık. Tarım uygarlığından sanayi uygarlığına geçişe oranla daha derin, köklü bir dönüşümdür bu. Uyum sancıları elbette olacak. Bir ayağımız tarım toplumunda/ortaçağda, bir ayağımız bilgi çağında. Bunları eşanlı yaşamak zorundayız. Bireyi hiçleştiren merkeziyetçi devlet; bezgin, yorgun, yılgin bürokrasi, kirlenmiş siyasal yapı çözüm değildir. Bunlar kirliliği birlikte üretiyorlar.

Çevreme bakıyorum. Bu Türkiye'ye kimse razı değil. Öyleyse bu yapıyı aşmalıyız.

Devlet insanların daha iyi ve daha özgür yaşamaları için gerektiği kadar var olmalıdır. Kutsal ve mutlak değerli bir kurum diye algılanmamalı, yerinde yönetim ve iktidar olgusu yaygınlaştırılmalı, politika bir rant dağıtım aracı, arpalık merkezi olmaktan mutlaka çıkarılmalıdır.

Yönetim demokratikleşmeli ve devlet saydamlaşmalıdır. Devletin gizliliği, örtülülüğü, Osmanlıdaki gibi, rüşveti sadece özendirir.

Devletin olduğu yerde rüşvet var ve devletten vazgeçilemiyorsa, bu saydamlık gerçekleştirilmelidir. Tanzimattan sonra devlet memurları, rüşvet almayacaklarına ilişkin olarak Kuran'a el basıp andiçtiler. Ama yine rüşvet alındı. Neden? Çünkü rejim kapalıydı. Kol kırılır yen içinde anlayışı, yaranın üstünü örtmek, gizlemektir; yanıltır. Böyle bir kol kangren olmaya adaydır.

Bu nedenle, hukuk devleti, yani her dokunduğu şeyi hukuka dönüştüren devlet, bütün kurum ve kurallarıyla yerleşmelidir. "Yasaların Özü Hakkında" adlı yapıtının III. kitap III. bölümünde üç yönetim biçiminin dayandığı ilkeleri inceler Montesquieu. Demokrasinin ilkesi, ona göre erdemdir. Yazar bunu uzun uzun irdeledikten sonra şöyle sürdürür: "Erdem tükendiği anda tutkular, büyük hevesler yüreklere yerleşir. Herkeste cimrilik, pintilik başlar. İsteklerin konuları değişir, her şey ters yüz edilir". Vurgulardan sonra, "Eskiden kişilerin malı, devlet hazinesi iken, şimdi devlet hazinesi kişilerin malvarlığı olur. Cumhuriyet artık bir yağma düzenidir. Cumhuriyetin gücü yalnızca birkaç yurttaşın gücüdür," diye ekler. Montesquieu, Atina'nın İranlılara yenilgisini inceler ve sözü Annibal'e getirir; Annibal'ın yargıçların Cumhuriyeti yağmalamalarına karşı savaşına değinir.

Kanımcı köklü çözüm, hukuk devletindedir. "Daha az devlet, daha çok hukuk" formülü gerçekleştiğinde, inancımıza göre, birçok olumsuzluklar gibi, yolsuzluklar da azalacaktır.

Bilgi aktarma ve iş yapmadaki gizliliğe, yetersizliğe son verilmelidir.

Yazılı hukuk gözden geçirilmelidir.

Yolsuzluklara altyapılık eden karmaşık bir mevzuat nerede varsa, orada yığınla hata var demektir. Savaş kazanılamaz.

İlk akla gelenler şunlardır:

2886 sayılı İhale Yasası'ndaki bürokratik gizlilikler en alt düzeye inmeli, yasanın kapsamı daraltılmalı, kalitesizliğe yol açan çalgınca indirimler önlenmeli, DSİ, KİT, belediyeler gibi büyükleri de içine almalı, küçükleri dışlamalı, özelliği olan inşaat vb. gibi kötüye kullanımlara açık tanımlardan vazgeçilmelidir.

Maliye ve vergi hukuku gözden geçirilmeli, yasa enflasyonu giderilmelidir. Maliyesiz hazine, hazinesiz maliyeden vazgeçilmelidir. Bütçe birliği ilkesi getirilmelidir. Brüt bütçe anlayışı dışlanmalıdır. Vakıf, özel hesap açma, dernek kurarak gelir sağlama yolları kapatılmalıdır. Genel Muhasebe Yasası örselenmemeli, hiçbir bakan ya da yetkili ita amiri, kendisine bütçeyle verilen ödenek dışında harcama yapamamalı, bu ödeneği özel kaynakla artıramamalıdır. Ayrıca kamu hizmeti için bağış vb. bütçeye gelir gibi denetim dışı ayrık yöntemlerden vazgeçilmelidir. Partilere, devlet kuruluşlarına, kişilere bağış, armağan yapılmamalıdır.

İdare ile ilgili işlerde dağınıklığı giderilmelidir. Ödemeler ve işler, sağlam ve açık kurallara bağlanmalı, yoruma elverişli olmamalıdır.

Memurin Muhakemat Kanun-ı Muvakkatı, kesinlikle kaldırılmalıdır.

Ben bu yasayı neye benzetiyorum biliyor musunuz? Almanların Von Münchhausen adında yalancı bir baronları var. Bu yalancı baron kendi saç örgüsüne tırmanarak bataklıktan çıktığını söyler. Bu yasa da öyle. Memura suçu işletiyor. Sonra da suç ortağına diyor ki, "görevliyi denetle ve yolsuzluk batağını kurut, suçluyu adalete teslim et". Uygulamada bu böyle. Oysa böyle bir yasa ve soruşturma sistemi yeniyetme Afrika ülkelerinde bile yok. Çünkü çağdışı. Anayasanın 129/son madde ve bendiyle getirilen izin sistemi ise çağ gerisi. 1831'de Belçika, 1861'de Bolivya, 1871'de Fransa terk etmiş. Üstelik Belçika 1831 (md. 24) ve 1994 (md. 31) anayasalarıyla bu sistemin getirilmesini yasaklamış. Biz ise bu yasaktan 151 yıl sonra onu anayasal kural yapmışız. Çağın gerisinde kalmaktır bu.

İşler yerel yönetimlere kaydırılmalı ve yönetim kolaylaştırılmalıdır.

Politik ve hukuksal denetim çarkları iyi kurulmalı ve işletilmelidir. Milletvekili dokunulmazlığının çerçevesi daraltılmalıdır. Bunun yanısıra kamu yöneticileriyle politikacılar üzerindeki denetim iyi sağlanmalıdır.

Enflasyon son bulmalı, üretime dayalı ekonomi öne alınmalıdır. Tüketim ekonomisi bir ölçüde dışlanmalıdır.

Görevliler doyurulmalıdır. Doyurulmazsa devlet de suça katılmış olur.

Devlet kapısı tek gelir kapısı olmaktan çıkarılmalıdır.

Memur, hukuk güvencesine kavuşmalı, yarın kaygısı onu malı götürmeye itmemelidir.

Toplumsal değerler yozlaşmaya uğramamalıdır. Sağlam öğrenim esas olmalı, düzen köklü değişime uğramalıdır.

Halk, yolsuzluğun kendi zararına olduğu konusunda bilinçlendirilmelidir. Yolsuzluk sonucu ödediği verginin kendisine hizmet olarak dönmediğini; görevli de, devlet adına görev yaptığını bilmeli ve devlet bunun hesabını her zaman sormalıdır.

Yurttaş bilmeli ki, rüşvet gibi suçlar sayesinde görev ticareti yapılmakta, kendisi için yapılan görevler yıkıma uğramaktadır. Bal tutan parmağına balı bulaştırmamalı, bulaştırdığında yalamaya kalkmamalıdır. Bunlara uymadığı takdirde kamuoyunun yalmasına mutlaka yapışacağını bilmelidir.

Caydırıcı önlemlere gelince:

İlkin, karşılaştırmalı bir hukuk çalışması yapılmalı ve varılacak sonuca uyulmalıdır. Her bilim gibi hukuk bilimi de kumar oynamaz.

Her hukuk sisteminde az çok keyfilik vardır. Uсталık bunu en aza indirmekte, deyim yerindeyse hasenatı seyyiatına galip bir sistemi başarmaktadır.

Hukuk kuralı ve uygulaması, tilkiyi kümese girmekten caydırılmalıdır (Laurent Cohan-Tanugi). Mevzuat ve kuralda boşluk olmamalıdır.

Mevzuat açısından 3628-19.4.1990 tarihli Mal Bildiriminde Bulunma Rüşvet ve Yolsuzlukla Mücadele Yasası ve 10.8.1990 tarih ve 90/748 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla çıkarılan yönetmelik (R.G. 15.11.1990) elbette iyi bir adımdır. Ama yetmez.

Öte yandan, yaptırımların ağır olmasıyla suç önlenmez. Suçların ölüm cezasıyla önleneyeği inancı, greyder yöntemidir ve yanlıştır. Piri Reis'i Hürmüs kuşatmasını İspanyollardan rüşvet aldığı için kaldırdı diye idam etsek bile her zaman yeni Piri Reisler çıkacaktır.

Caydırıcılık, cezanın ağırlığıyla değil, muhakkaklığıyla sağlanır. Toplumda yapının yanına kar kaldığı görüşü yerleşmişse caydırıcı olamazsınız. Rambo kültürü ya da mezbaha mantığıyla suçlar önlenemez. Eski Roma'da da, Çin'de de, İran'da da, Osmanlı'da da ölüm cezası sonuç vermemiştir.

Memur tanımı iyi yapılmalıdır.

Memur kavramını geniş tutmak, memur kavramı artırıcı neden olduğundan, memurun devlete karşı işlediği suç nedeniyle cezası artar. Bu anlayış, devletten yanadır, memur zararınadır. Sonuçta memur siner.

Buna karşılık memura karşı sadece yurttaşın işlediği suçta bu ceza genişletilirse, bir ayrıcalıklı topluluk, memur korkusu yaratılır. Duyarlılık isteyen bir dengedir bu. Sözgelimi, Avrupa Birliği bu konuda çok duyarlı davranmıştır. 12 Aralık 1997 tarih ve 780 sayılı kararında, mevduat toplayan bankalar gibi özel hukuk hükümlerine göre yönetilen kuruluşların personelinin de memur gibi cezalandırılması istenmiştir ve Birlik ülkelerinin uygulamaları da bundan etkilenmiştir.

Bağımsız yargı, hızlı ve sağlam adalet, yolsuzluğun vazgeçilmez düşmanıdır.

Rüşvet suçları çok failli suçlardır. Zina gibi gizli işlenir ve her iki fail de suçludur. Kanıtama güçlüğü vardır. Karanlık sayı çoktur.

Bağımsız yargı olmazsa, suçlar iyi kovuşturulamaz. Toplumda güçlülerin yasaları delip geçtiği, güçsüzlerin örümcek ağına takılıp kaldıkları izlenimi doğarsa, yolsuzluklarla savaşım olanaksız olur. İşte o zaman birileri çıkar, birinin söylediği şu doğru sözlerle kamuoyunu avutup durur: "Bir ülkede namuslular, en azından namussuzlar kadar yürekli olmazlarsa, o ülke mutlaka batar". Ama öte yanda öbürleri yolcuların çantalarını çalmayı sürdürürler.

Esasen, hukuk ve devlet her ülkede yürekli için değil, orta boy insanlar içindir. Zaten yürekli, kahramanlar, o kadar sık çıksalar, onlara sıradışı, kahraman denmez ki!

Yargı bağımsızlığı tam olmalı ve yargıya güvenilmelidir.

Yargı da yersiz ihbarları iyi değerlendirmeli, buna göre donatılmalıdır.

Ben bu konuda yargıya Arşimed'in dünyayı kaldırarak temel desteği işlevini veriyorum. Bu destek sağlamsa, kaldırıcınızla dünyayı kaldırabilirsiniz. O nedenle bağımsız yargı, sağlam ve yeterince hızlı (çok hızlı değil) adalet için kolları sıvamalıyız. Bunu biliyorsak niye gecikiyoruz? Geciktirenler yolsuzluğa ortak olma kuşkusu altına girmezler mi?

Ülkemize ve halkımıza, yansız hukuk devletinin yerleştiği, yolsuzlukların bittiği bir yaşam diliyorum.

Notlar:

1. Ayrıntı için şu özgün ve anıt yapıta bakınız: Ahmet Mumcu, "Tarih İçinde Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devletinde Rüşvet", Ankara, 1985.
2. "Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü", Arba Yayınları, İstanbul 1988.
3. "Bakır Çağlar, Türkiye'de Di Pietro'lar Üretmek Çok Zor!", Yeni Yüzyıl, 26.12.1996.
4. "TBMM Gizli Oturum Tutanakları", Cilt 4, s. 503.
5. "Nutuk", C. II, s. 607, Ankara 1952.
6. " 'Yersen' ahlakı, 'Yersen' düzeni", Sabah, 13.11.1994.

7. C. C. Aktan, "Siyasal Yozlaşma ve Kleptokrasi", Cumhuriyet, 23.6.1993. Özlü bilgi için bakınız:
C. C. Aktan, "Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi", Afa Yayınları, İstanbul 1992.
8. Adam Sanat, 1994/8, s. 24,25.
9. Melih Cevdet Anday, "Köyde Geçen Aylar", Cumhuriyet, 21.10.1996.